

MUSIQA SOHASI TERMINLARI INGLIZCHA-O‘ZBEKCHA
LUG‘ATINING LINGVISTIK MODELI

*Ergasheva Sitora Qahramon qizi,
Aniq va Ijtimoiy Fanlar Universiteti
Lingvistika bo‘yicha magistr*

O‘zbek tilida annotatsiya.

Ushbu tezis musiqashunoslik terminlarining inglizcha-o‘zbekcha lug‘atini tuzish uchun lingvistik model ishlab chiqishga bag‘ishlanadi. Tadqiqotning maqsadi terminlarning semantik, morfologik va kollokatsion xususiyatlarini izchil tavsiflaydigan mikro va makrostrukturani asoslashdir. Metodologiya sifatida korpus tahlili, definitson tahlil va terminologik ekvivalentlik mezonlari qo‘llanadi. Ilmiy yangilik musiqiy terminlarni ko‘p darajali ekvivalentlashtirish va lug‘at maqolasini parametrlar asosida standartlashtirishda namoyon bo‘ladi.

Rus tilida annotatsiya.

Данная работа посвящена построению лингвистической модели англо-узбекского словаря терминов музыкальной сферы. Цель исследования состоит в обосновании макро- и микроструктуры словаря, учитывающей семантические, морфологические и коллокационные свойства терминов. Методология включает корпусный анализ, дефиниционный анализ и критерии терминологической эквивалентности. Научная новизна заключается в многоуровневом сопоставлении терминов и параметрической стандартизации словарной статьи для устойчивой переводной практики.

Ingliz tilida annotatsiya. This thesis develops a linguistic model for an English–Uzbek dictionary of music-domain terms. The study aims to justify a coherent macro- and microstructure that captures semantic, morphological, and collocational properties of terms. The methodology combines corpus-based

analysis, definitional analysis, and criteria of terminological equivalence. Scientific novelty lies in multi-level equivalence mapping and parameter-driven standardization of dictionary entries to support consistent translation and domain communication.

Kalit soʻzlar (oʻzbek): musiqiy termin; terminologik ekvivalentlik; lugʻat modeli; mikrostruktura; makrostruktura; korpus tahlili; definitya

Ключевые слова (rus): музыкальный термин; терминологическая эквивалентность; модель словаря; микроструктура; макроструктура; корпусный анализ; дефиниция

Keywords (ingliz): music terminology; terminological equivalence; bilingual lexicography; dictionary microstructure; dictionary macrostructure; corpus linguistics; definitional analysis

Asosiy matn.

Musiqqa sohasi terminologiyasi tabiatan koʻp qatlamli boʻlib, u nazariy musiqashunoslik, ijrochilik amaliyoti, kompozitsiya, tovush yozish texnologiyalari hamda taʼlim metodikasi kabi kichik tizimlar kesishmasida shakllanadi. Shu sababli inglizcha-oʻzbekcha musiqiy terminlar lugʻatini yaratish oddiy “soʻzma-soʻz” tarjima jarayoni emas, balki tushunchalar tizimini ikki til va ikki madaniy-ijtimoiy tajriba doirasida qayta modellashtirish masalasidir. Terminologik birliklar koʻpincha umumtil birliklaridan farqli ravishda qatʼiy definityaga, ierarxik munosabatlarga va meʼyoriy qoʻllanish doirasiga ega boʻladi; ammo musiqada bu qatʼiylik hamisha mutlaq emas, chunki ijro amaliyotida, janrlararo oʻtishlarda va texnologik yangilanishlarda termin maʼnosi siljishi, kengayishi yoki torayishi mumkin. Shunday sharoitda lugʻatning lingvistik modeli terminning “nima”ligini emas, “qanday ishlash”ini ham koʻrsatishga qodir boʻlishi lozim, yaʼni terminning semantik yadrosi, paradigmatic bogʻlanishlari va tipik sintagmatik muhitini bir maqola doirasida boshqariladigan parametrlar orqali taqdim etishi talab etiladi [1].

Taklif qilinayotgan modelning nazariy tayanchi terminologiya nazariyasida ishlab chiqilgan “tushuncha-termin” munosabati, tizimlilik va me’yoriylik tamoyillariga borib taqaladi, biroq amaliy lug‘atchilik nuqtayi nazaridan u ikki tillilik va tarjima ekvivalentligi muammolarini markazga chiqaradi. Bunda eng muhim masala “ekvivalent” tushunchasini soddalashtirmaslikdir: ko‘plab musiqiy terminlar o‘zbek tilida to‘liq leksiklashgan muqobilga ega bo‘lmasligi, ayrimlari esa rus tili vositachiligi orqali tarixan kirib kelgani sababli uchinchi til omili ham yashirin tarzda ishtirok etishi mumkin. Shuningdek, ingliz tilidagi terminlar ko‘pincha ko‘p ma’noli bo‘lib, bir kontekstdagi “register” boshqa kontekstdagi “register”dan farq qiladi; “tone” ham akustik, ham musiqiy-estetik doirada boshqa-boshqa belgilarga ega bo‘ladi. Shuning uchun modelda ekvivalentlikning kamida uch darajasi ajratiladi: birinchi daraja to‘liq terminologik ekvivalentlik, bunda definitson hajm mos keladi; ikkinchi daraja qisman ekvivalentlik, bunda umumiy tushuncha mos, ammo qo‘llanish cheklovlari farq qiladi; uchinchi daraja esa tavsifiy tarjima yoki transliteratsiya bilan beriladigan nol ekvivalentlik holatidir. Bu yondashuv tarjimashunoslikdagi ekvivalentlikning funksional va kontekstual talqinlari bilan uyg‘unlashadi hamda lug‘at maqolasi tuzilishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi [2; 3].

Modelning makrostrukturasi, ya’ni lug‘atning umumiy tashkiloti, foydalanuvchi ehtiyojlariga mos ravishda ikki yo‘nalishda asoslanadi: bir tomondan, an’anaviy alifbo tartibidagi reyestr tezkor qidiruvni ta’minlaydi; ikkinchi tomondan, musiqiy tizimning ichki mantiqini aks ettiruvchi tematik indeks foydalanuvchiga terminlararo aloqalarni ko‘rish imkonini beradi. Makrostrukturada reyestr tanlash mezoni sifatida ixtisoslashgan korpusda uchrash chastotasi, ta’lim va amaliyotda normativ qo‘llanishi, hamda tushunchaviy markaziylik darajasi olinadi. Bunday yondashuv lug‘atni faqat “kam uchraydigan qiziqarli so‘zlar” to‘plami bo‘lib qolishidan saqlaydi, chunki musiqiy ta’limda eng ko‘p uchraydigan “pitch”, “interval”, “chord”, “meter”,

“rhythm”, “timbre” kabi terminlar atrofida butun tushunchalar tarmog‘i barpo bo‘ladi va tarjima barqarorligi aynan shu tarmoqning izchilligiga bog‘liq [4].

Mikrostruktura, ya’ni lug‘at maqolasi qurilishi, parametrik yondashuv asosida standartlashtiriladi. Maqolada kamida quyidagi bloklar bo‘lishi ko‘zda tutiladi: inglizcha lema va uning variantlari, talaffuz va urg‘u haqida minimal ko‘rsatma, so‘z turkumi va grammatik belgi, terminning qisqa, ammo me’yoriy definitsiyasi, o‘zbekcha ekvivalent(lar) va ekvivalentlik darajasi, soha belgisi (nazariya, ijro, texnologiya va boshqalar), tipik birikmalar va kollokatsiyalar, zarur bo‘lsa terminning ruscha yoki xalqaro shakli bilan bog‘lovchi kross-havola, hamda sinonimiya va ierarxik munosabatlarni ko‘rsatuvchi “qarang” tipidagi yo‘naltirishlar. Parametrlarning aynan shunday tanlanishi musiqiy terminning qo‘llanish muhitini ochadi: masalan, “chord progression”ni “akkordlar ketma-ketligi” deb berishning o‘zi yetarli emas, u odatda qaysi fe‘llar bilan kelishi, qaysi sifatlar bilan baholanishi va qaysi janrlar kontekstida alohida ma’no kasb etishini ko‘rsatish tarjimada tabiiylikni oshiradi. Terminologik lug‘atlar nazariyasida kollokatsion ma’lumotning ahamiyati alohida ta’kidlangan bo‘lib, bu, ayniqsa, ingliz tilidagi analitik birikmalarni o‘zbek tilidagi sintetik yoki izohlovchi konstruksiyalarga aylantirishda muhimdir [1; 5].

Metodologik jihatdan tadqiqot korpusga tayangan holda olib boriladi. Musiqa sohasi matnlaridan iborat ixtisoslashgan korpusni shakllantirishda o‘quv qo‘llanmalar, ilmiy maqolalar, partitura sharhlari, audio ishlab chiqarish bo‘yicha yo‘riqnomalar va ta’lim resurslari tanlanadi; bunda janr va uslub bo‘yicha muvozanat saqlash terminlarning bir yoqlama talqin qilinishining oldini oladi. Korpus tahlili ikki vazifani bajaradi: birinchisi, terminning real qo‘llanishini, uning kollokatsion profili va ma’no farqlarini ko‘rsatish; ikkinchisi, o‘zbek tilidagi muqobil variantlar ichidan me’yoriy va barqarorini tanlashga empirik asos berish. Definitсион tahlil esa termini “tushuncha minimal belgilar to‘plami” sifatida tavsiflab, uni yaqin terminlardan farqlashga xizmat qiladi; masalan, “meter” va “rhythm” ko‘pincha chalkashadi, biroq biri

metrik tashkilot, ikkinchisi esa vaqt bo‘ylab ritmik naqshlarning amaliy ifodasiga yaqin turadi. Shunday farqlash mikrostrukturada “aralash-tirmang” tipidagi semantik izohlar bilan ham mustahkamlanishi mumkin, chunki foydalanuvchi ko‘pincha aynan shunday nozik farqlar sabab xatoga yo‘l qo‘yadi [3; 6].

Modelning lingvistik jihatdan muhim nuqtalaridan biri termin hosil bo‘lishi va moslashtirish masalasidir. Ingliz tilida affiksatsiya va birikma yasash juda faol: “polyphonic”, “microtonal”, “overdub”, “sidechain compression” kabi birliklarda morfologik va sintaktik mexanizmlar qorishib ketadi. O‘zbek tilida esa atama yaratishning bir yo‘li kalkalash bo‘lsa, ikkinchi yo‘li xalqaro terminni moslashtirish, uchinchi yo‘li esa izohli atama shaklida berishdir. Qaysi yo‘l tanlanishi terminning kommunikativ tezligi, sohada qabul qilingan an‘ana va o‘quv jarayonidagi didaktik qulaylik bilan belgilanadi. Masalan, texnologik terminlar ko‘pincha transliteratsiya yoki qisqa kalkaga moyil bo‘lsa, nazariy terminlar o‘zbekcha izohli ekvivalent orqali yaxshiroq o‘zlashtiriladi. Shuning uchun modelda har bir maqola uchun “tavsiya etiladigan variant” va “uchraydigan variant”ni ajratish, shuningdek, variantlarning uslubiy yorlig‘ini ko‘rsatish taklif etiladi; bu yondashuv me‘yoriylikni buzmasdan real til amaliyotini ham hisobga oladi [4; 6].

Shuningdek, lug‘at modeli terminlararo munosabatlarni ifodalashni markaziy vazifa sifatida ko‘radi. Musiqiy terminlar ierarxik (giperonimiya-giponimiya), qism-butun, sabab-oqibat va funksional aloqalar orqali tarmoq hosil qiladi: “chord” “triad”ni qamrab oladi, “triad” esa “major triad”, “minor triad” kabi turlarga ajraladi; “articulation” tarkibida “staccato”, “legato”, “tenuto” kabi elementlar mavjud. Ikki tilli lug‘atda bu tarmoqni ko‘rsatish tarjima barqarorligini oshiradi, chunki foydalanuvchi bir terminning muqobilini tanlagach, shu tizimdagi boshqa terminlar ham bir xil printsip asosida berilganini ko‘radi. Bunday tizimlilik lingvistik modelni “maqolalar yig‘indisi”dan

“bilimlar modeli”ga yaqinlashtiradi va leksikografik mahsulotning ilmiy qiymatini oshiradi [1; 5].

Xulosa.

Ishlab chiqilgan lingvistik model inglizcha-o‘zbekcha musiqiy terminlar lug‘atini tuzishda ekvivalentlikni ko‘p darajali mezonlar asosida belgilash, makrostrukturada reyestr va tematik indeksni uyg‘unlashtirish, mikrostrukturada esa parametrlar orqali standart maqola yaratish imkonini beradi. Korpus va definitision tahlilga tayangan yondashuv terminlarning real qo‘llanishi, kollokatsion profili hamda ma’no farqlarini hisobga olgan holda me’yoriy tarjima variantlarini tanlashni ta’minlaydi. Natijada lug‘at nafaqat tarjima amaliyoti, balki musiqiy ta’lim va ilmiy muloqotda tushunchalar tizimini izchil shakllantirishga xizmat qiladigan ilmiy asoslangan leksikografik vosita sifatida talqin etiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В. Общая терминология: Вопросы теории. Москва, Наука, 1989. 246 с.
2. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. London, Routledge, 2018. 360 p.
3. Vinay J.-P., Darbelnet J. Comparative Stylistics of French and English: A Methodology for Translation. Amsterdam, John Benjamins Publishing Company, 1995. 358 p.
4. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов. Москва, Советская энциклопедия, 1966. 607 с.
5. Svensén B. A Handbook of Lexicography: The Theory and Practice of Dictionary-Making. Cambridge, Cambridge University Press, 2009. 560 p.
6. Yo‘ldoshev B. Terminologiya asoslari. Toshkent, O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2013. 240 b.

